

ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՏՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՎԱԼԸ ՓՈԽԱԾ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՐԱԾ ՀԵՏԱԳԱ ՀԱՎԵԼՈՒՄՆԵՐԸ

ԱՐՄԱՆ ԼՈՒԿԱՍ (ԻՐԱՆ)

Ներածություն

Նոր Զուղայի առանձնատների ճարտարապետական առանձնահատկություններն ուսումնասիրելիս նկատելի են տարբեր ժամանակներում իրականացված հետազա հավելումներն ու ձևափոխությունները: Այս հոդվածի հետազոտության առարկան պատմական շենքերի սկզբնական ծավալն է: Սակայն, կան ձևափոխություններ, որ հիմնովին փոխել են դրանք: Այս դեպքերում կառույցի սկզբնական ձևը կորսվել է: Շենքերի՝ այն ժամանակներում ընդունված կառուցվածքի որոնումը կարող է օգնել ճարտարապետին հասկանալ, թե ի սկզբանե շենքն ինչպիսին էր: Այսպիսով, համեմատական ուսումնասիրության միջոցով ամենայն հավանականությամբ կարելի է գտնել որոշ նման ձևեր ու ծավալներ և հարմարեցնել դրանք կիսաքանդ առանձնատներին:

Վնասվածքների դասակարգումը

Հին շենքերի հավելումների ուսումնասիրությունն ինքնին արժեքավոր է: Դրա միջոցով բացահայտվում են այդ օրերի վերականգնողական տեխնիկային, մոտեցումներին, օգտագործված նյութերին ու մեթոդներին վերաբերող որոշ փաստեր:

Այս հոդվածում ներկայացված են Իսֆահանի Նոր Զուղայի առանձնատների հավելումների չորս տիպեր (I, II, III, IV)՝ յուրաքանչյուրի համար բերելով երկու առկա օրինակ:

Տիպ I. Շենքեր, որոնց մասեր են ավելացվել ավելի ուշ պատմական ժամանակաշրջանում: Հավելումները կարող են ուսումնասիրվել որպես ժառանգության մի մաս: Դրանք կարող են լույս սփռել այդ օրերի ճարտարապետության պահանջների ու առանձնահատկությունների վրա:

Օրինակ 1. Մարթա Փիթերսի տունը, գտնվելու վայրը՝ Հաքիմ Նեզամի փողոց, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆևյանների դարաշրջան, մակերեսը՝ 2500մ²:

Կառույցը Սեֆևյան դարաշրջանի ժառանգություն է: Շենքի վրա բիրիական մոտիվներով նկարներ կան, որոնք վնասվել են Քաջարսի ժամանակաշրջանում: Մովսեսը /Մարթա Պետերսի պապը/ գնել ու փորձել էր նորոգել տունը: Նախկինում շենքն ավելի յուրահատուկ էր, բայց դրա մի մասը քանդվել է Հաքիմ Նեզամիի փողոցի կառուցման ժամանակ: Նույնիսկ այսօր Նոր Զուլայի գլխավոր փողոցներից մեկի՝ Խազանիի կողմից, դեռ տեսանելի է այս տան մի մասը:

Տան նախկին տեսքը տարբերվում էր ժամանակակից հարկառուցված շենքերից: Այն ամբողջությամբ հանդես էր գալիս որպես բակի մեջտեղում կանգնեցված «քուշկ», որը ժամանակի ընթացքում փոփոխությունների է ենթարկվել /նկար 1/: «Քուշկ» տիպի տան հիմնական մասն ուղղանկյուն է և կառուցվել է Սեֆևյանների ժամանակաշրջանում: [2, էջ 146-152][2, էջ 257-280]

1777թ. շենքը դադարեց բնակելի լինել և դարձավ «Ֆարաբի» արվեստի համալսարան: Դրանից հետո այն վերականգնվեց: Վաղ ձևափոխությունների ընթացքում բակը բաժանվեց մի քանի մասի: Գլխավոր սրահը նույնպես տրոհվեց մի քանի սենյակի: Հյուսիսային մուտքն անփոփոխ մնաց: Հարավ-արևմտյան բակի պատը վերակառուցվեց: Քարե աստիճանները հանվեցին, իսկ հին մուտքը պահպանվեց: 1995թ. վերականգնվեցին հյուսիսային կողմի «Մոշաբակ» պատուհանները, և նոր մուտք կառուցվեց: 1996թ. արևելյան կողմում երկրորդ հարկ, իսկ հարավային կողմում ճակատ ավելացվեց: 1997թ. հարավային բակում աշխատակազմի համար ժամանակավոր սենյակ կառուցվեց, հարավային սենյակները պահպանվեցին ու վերականգնվեցին: 1999թ. նորոգվեց 600մ² շենքը հարավային մասում, վերականգնվեց ցոլողային հարկը:

Օրինակ 2. Դավթի առանձնատունը, գտնվելու վայրը՝ Թաբրիզի հատվածում, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆևյանների դարաշրջան, 1665թ., մակերեսը՝ 240մ²:

Շենքը գտնվում է Թաբրիզի հատվածում և նեղ փողոցով բաժանված է Սուքիասի տնից: Ի տարբերություն առանձնատների մեծ մասի՝ այս շենքը երկու մասից է բաղկացած: Ժամանակի ընթացքում՝ Քաջարների ժամանակաշրջանում, հարավային կողմին ավելացվել են երկու սենյակներ և մեկ «Այվան» /կիսածածկ տարածք/: Արևմտյան կողմը Զանդյան, իսկ արևելյանը՝ Քաջարների ժամանակաշրջանում են ավելացվել շենքին: Տան հարավային կողմում հատուկ առանձնացված մաս կա, որն օգտագործվել է միայն կանանց կողմից: Այս մասը միանում է տանը, բայց կարող է և առանձին օգտագործվել /նկար 2/: Շենքը միհարկանի է: Հարավարևելյան միջանցքը

երկու շենքերը միացնում է միմյանց: Ուղղանկյուն բակը գտնվում է կենտրոնում: Շենքը երեք ուղղություններով երեք առանձին մասից է բաղկացած: Հյուսիսային կողմում երեք միևնույն մեծության սենյակներ կան՝ իրենց հետնասենյակներով, որոնք միանում են երկու միջանցքով: Այդ սենյակները «թագ վաթավիսա» կառուցվածք ունեն: Արևմտյան կողմում առանձնացված մաս կա՝ փոքրիկ բակով, որից հետո միջանցքով ուղիղ բակ դուրս եկող մեկ դռնով մի հատուկ սենյակ էլ կա: Արևելյան մասում ճակատը սիմետրիկ է, սակայն պլանային տարածքն ազատ, բայց բարդ ձև ունի: Մեջտեղում սենյակ կա, որը միջանցքով միանում է չորս այլ սենյակների, որոնք նույնպես միացած են շրջանաձև միջանցքով: Հարավային ճակատը երիզված է, զարդարված ու ձևավորված հյուսիսային ճակատի համամասնությամբ: [2, էջ 58-62][1, էջ 172-173]

Խողովակների, նկարազարդումների, ծածկերի ու տանիքի «կահ գել» ծածկի առաջին վերակառուցումն իրականացվել է 1995թ.: Արտաքին ճակատի նորոգումն ու զարդանախշերի շերտահանումը կատարվել է 1997թ.: Մուտքի վերականգնումն ու վերակառուցումը, բոլոր «այվանների» հատակները վերականգնվել են «աջոր ֆարշ» եղանակով 1998թ.: Հյուսիսային միջանցքը նորոգվել է 1999թ.:

Տիպ II. Վաղ ժամանակների հավելումների կամ ձևափոխությունների պահպանում կամ տներին նոր մասերի ավելացում: Այս հավելումները հիմնականում զբաղեցնում են նախորդ ճարտարապետական տարրերի տեղը:

Օրինակ 1. Սուքիասի առանձնատունը, գտնվելու վայրը՝ Թաբրիզից հեռավոր, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆևյանների դարաշրջան, 1665թ., մակերեսը՝ 240մ²:

Կառուցման ճշգրիտ ժամանակի որոշումն անհնար է: Կարսվելը նշում է, որ Բրիտանիայի դեսպանն այս տանն էր պաշտոնավարում, և այն կառուցվել է 1655թ.: Թվագրությունը ճշգրիտ չէ, սակայն, ըստ Կարսվելի, հիշատակված թվականը շենքի սեփականատերն է հայտնել: Նաև անհնար է վստահությամբ ասել, որ Սուքիասն է եղել այս տան առաջին տերը, իսկ նրա անունը երբեք չի նշվում պատմական գրքերում: Գլխավոր սրահի ներսում սկզբում պատկերված է եղել Շահ Աբասը [4]: Այդ ժամանակների կանոնների համաձայն՝ նման նկար ունենալը մեծ պատիվ էր տանտիրոջ համար և կարող է մոտավորապես մատնանշել կառուցման թվականը: Դրա համաձայն՝ տունը Սեֆևյան ժամանակաշրջանին է պատկանում: Ներկայումս շենքը գործում է որպես վերա-

կառուցման ու արվեստների համալսարան: Այն երկու մեծ երկարավուն բակ ունի հյուսիսային ու մեջտեղի մասերում: [1, էջ 208][2, էջ 90-94][2, էջ 119-148]

Ավելի վաղ վերականգնման ժամանակ առաջին հարկի «Թոնգ բորի» /պատերի մեջ սափորների տեղերը/ զարդանախշերը ծածկվել են, իսկ սենյակների դասավորությունը փոփոխվել է՝ դրանք լսարաններ ու արվեստանոցներ դարձնելու նպատակով /նկար 3/:

Օրինակ 2. Ստեփանյանի ու Այուբիի առանձնատները, գտնվելու վայրը՝ Դադիդի ու Մոհթաշամ Քաշանիի պողոտաների խաչմերուկ, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆյան ժամանակաշրջան, մակերեսը՝ 645մ²:

Ստեփանյանի առանձնատունը գտնվում է Այուբիի առանձնատան կողքին ու 645մ² տարածք է զբաղեցնում: Շենքը կարող է բաժանվել երկու՝ հյուսիսային ու հարավային մասերի: Հարավային մասը կառուցված է Սեֆյանների ժամանակաշրջանում, իսկ հյուսիսային մասն ավելացվել է Քաջարների ժամանակ:

Այս շենքը վերակառուցվել է երեք տարի առաջ: Վերակառուցման ընթացքում արվել են պահպանման ու ամրացման աշխատանքներ: Բակում տեղադրվել է ջրահեռացման համակարգ, ավելացվել են զուգարաններ, տանիքը մեկուսացվել է: Միջոցներ են ձեռնարկվել այս բնակելի տունը գրասենյակի վերածելու համար: Վերակառուցումից հետո շինությունն անցել էր Իսֆահանի ուսումնասիրության կենտրոնի ու մշակույթի տան տնօրինության տակ: Ավելի ուշ այն վաճառվել է արվեստի ու ճարտարապետության համալսարանին: Ստեփանյանի ու Այուբիի կից տները քաղաքաշինական նախագծման գրասենյակի են վերածվել:

Այուբիի առանձնատունը Սեֆյանների հարստության Շահ Աբաս Բ ժամանակաշրջանին է պատկանում: Ներկայիս շենքը մի պատկառելի կառույցի հյուսիսային կեսի մի մասն է: Այս տունը երկհարկանի է: Առաջին հարկը ամառը, իսկ ցուլոլային հարկը ձմեռը օգտագործելու համար է /նկար 4/: [1, էջ 142-143]

Նոր շինարարության նպատակով նախկին սեփականատերը քանդել էր առանձնատունը: «Մշակութային ժառանգություն» կազմակերպությունը միջոցներ ձեռնարկեց՝ վնասները վերացնելու համար: 2000թ. վերակառուցվեց ամբողջ արևելյան մասը և վաճառվեց արվեստների համալսարանին: Հետագայում համալսարանը միացրեց Ստեփանյանի ու Այուբիի առանձնատները՝ իր կարիքների համար ավելի մեծ տարածք ունենալու նպատակով: [6]

Տիպ III. Փոփոխություններ, որոնք արվել են տարբեր սեփականատերերի կողմից տարբեր ժամանակներում ու տարբեր նպատակներով: Այս դեպքում արմատական փոփոխությունների պատճառով դժվար է ներդաշնակություն գտնել առանձնատան տարբեր մասերի միջև, իսկ որոշ դեպքերում նույնիսկ դժվար է որոշել դրանց սկզբնական ծավալը:

Օրինակ 1. Պետրոս Վոլիջանիի առանձնատունը, գտնվելու վայրը՝ Հաքիմ Նեզամիի ու Փոքր հրապարակի խաչմերուկ, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆյանների ժամանակաշրջան, 1668թ., մակերեսը՝ 266մ²:

1668թ. կարող է համարվել այս տան կառուցման տարեթիվը, քանի որ պատի վրայի մակագրությունը համապատասխանում է Սեֆյանների ժամանակաշրջանին: Տունը բաժանված է երկու՝ ամառային ու ձմեռային մասերի: Հյուսիսային կողմը կամ ձմեռային հատվածը շինության ամենակարևոր տարածքն էր: Այստեղ էին գտնվում գլխավոր մուտքն ու «հաշթի» կոչվող հարթակը: Այս մասն էլ գոյություն չունի: Այն քանդվել է ու փոխարինվել նոր շինություններով, որոնք ճարտարապետական արժեք չեն ներկայացնում ու չեն պահպանել նախկին ճարտարապետության արժեքները [4]: Ամառային հատվածը երկհարկանի էր և պատկանում էր Հարությունին: Առաջին հարկն ավելի լավ վիճակում է, քան երկրորդը: 1996թ. սենյակների քանդված մասերը վերակառուցվեցին, վերականգնման ընթացքում հանվեց ու կրկին կառուցվեց գմբեթը /նկար 5/ [3, էջ 71-118]:

Հարությունի առանձնատան կողքին մի այլ շինություն էլ կա, որը պատկանել է Պետրոս Վոլիջանիին: Այս երկու տներն իրարից բաժանված չէին: Այս մասը հիմա պատկանում է տկն. Մոշրաֆգադեին: Այս տան բոլոր նկարները լավ պահպանված են: Քանի որ այն այժմ էլ բնակելի է, բավականաչափ փաստաթղթավորված տվյալներ չկան նրա մասին:

Օրինակ 2. Խաչիկի առանձնատունը, գտնվելու վայրը՝ Չախարսուզ, կառուցման ժամանակը՝ Սեֆյանների ժամանակաշրջան, մակերեսը՝ հյուսիսային մասը 208,80մ², մնացած մասը՝ 435,35մ²:

Առանձնատան տերերը մետաքսի վաճառականներ էին: Ավելի ուշ այն բաժանվել է ընտանիքի անդամների միջև: Տան կարևոր մասը ձմեռային հատվածն է՝ բակի հյուսիսային կողմում: Այս տարածքը քանդվել է և վերականգնվել Ռեզա Շահի ժամանակ: Այս շինությունից պահպանվել է հարավային կամ ամառային հատվածը /նկար 6, 7/:

Տունը երկու անկյուն ունի, հյուսիսային ու հարավային մասերն իրար չեն համապատասխանում: Քանի որ հյուսիսային ու հարավային մասերը երբևէ

նույն շենքին են պատկանել, կարելի է կռահել, որ վերակառուցման ընթացքում տան մի մասը քանդվել է: Թվում է, թե մեծ բակ է եղել, որը միացրել է այդ հատվածները: [3, էջ 281-291]

Տիպ IV. Փոփոխություններ, որ արվել են վերականգնման ժամանակ և թույլ չեն տալիս ուսումնասիրել նախնական հիմքերը, այդ պատճառով ճշգրիտ վերականգնման հնարավորություն չի ընձեռվում:

Օրինակ 1. Զավոլյանի առանձնատունը, գտնվելու վայրը Թաբրիզեհա փողոց, կառուցման ժամանակը՝ հիմնականում Քաջարիսի ժամանակաշրջանում, մակերեսը՝ 590մ²:

Շենքը գտնվում է Թաբրիզեհա փողոցում՝ «Մինաս» եկեղեցու կողքին: Տան նախկին տերը Ստեփան Աղանուրն էր: Վաճառվել է Զավոլզավոլյանների 1946թ.: Պրն. Ղայը գնել է այն 1987թ.՝ իրան-իրաքյան պատերազմի վերջում: Վերականգնման աշխատանքները սկսվել են 1997թ. և ավարտվել 2008թ.: Վերակառուցումից հետո տունը դարձել է «Փոլի» ճարտարապետական գրասենյակ, որը շահել է այն վերակառուցելու UNICCO-ի դրամաշնորհը: Շենքը Քաջարյան ժամանակաշրջանին է պատկանում, երբ այն ավելի մեծ էր ու բաղկացած էր մի քանի մասից: Այսօր պահպանվել են փոքր բակը ու սենյակներ ամեն կողմում: Երկու փոքր «այվաններ» ձևափոխվել են սենյակների: Սրահը ի սկզբանե կառուցվել է խաչի տեսքով ու այժմ վերածվել է երկու սենյակի /նկար 8, 9/, [2, էջ 78-82] [3, էջ 331-355]:

Օրինակ 3. Գարեգին Հանայանի առանձնատունը, գտնվելու վայրը՝ Հաքիմ Նեզամի փողոց /Սանգ թարաշհա փողոց/ Զեյթուն, կառուցման ժամանակը՝ Քաջարի ժամանակաշրջան, մակերեսը՝ 900մ²:

Առանձնատունը պատկանում էր Գարեգին Հանայանին (Կարապետ Կիրակոսյան): 2005 թ. Համայուն Աֆիամը տուն կառուցեց ու վերականգնեց պահպանված մասերը, ինչպես նաև վերակառուցեց քանդված հատվածները /նկար 10/ [5]:

Եզրակացություն

Նոր շինարարությունը բոլոր դեպքերում ազդեցություն է թողնում նախկին կառույցների վրա: Փոփոխությունների անհրաժեշտությունն ու շինարարության պահանջները չեն կարող անտեսվել: Պատմական առանձնատների լքվածությունը մեծ վտանգ է ներկայացնում: Այս տիպի շենքերը հնարավոր է պահպանել վերականգնման միջոցով:

Հավելումներն ու ձևափոխությունները պետք է իրականացվեն զգուշորեն՝ հաշվի առնելով կարիքները, պահանջները, գործիքներն ու նյութերը,

շենքի շինարարության գործընթացի անպայման կառուցողական կամ ապակառուցողական լինելը: Տվյալ իրավիճակում ու հանգամանքներում անհրաժեշտաբար հավելումների տիպաբանական դասակարգում պետք է կիրառվի՝ լավագույն արդյունքի հասնելու համար: Շենքերի սկզբնական առանձնահատկությունների ճշգրիտ պահպանումը գերակա պահանջ է: Հավելումներն ու փոփոխությունները չպետք է խաթարեն շենքերի նախնական տեսքը ու պետք է հնարավորինս պահպանեն դրանց անհատականությունը:

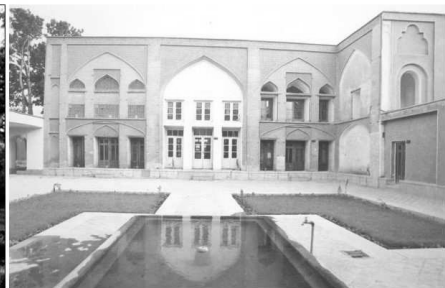
Գրականության ցանկ

1. Diba, Darab, Philippe Revault and Serge Santelli, Mansions of Isfahan, translated by Maryam Ghasemi Sichani, published by Azad Islamic University of Khorasgan Isfahan, Isfahan, 2013, 264 pages
2. Haji Ghasemi, Kambiz, Ganjnameh: Mansions of Isfahan, published by Iranian Cultural Heritage Organization, Isfahan, 1999, 169 pages
3. Karapetian, Karapet, The Houses of Armenians in New Julfa of Esfahan, translated by Maryam Ghasemi Sichani, published by Farhangestane Honar, Tehran, 2007, 362 pages
4. <http://www.savepasargad.com/2009-september/minasian-2.htm> (Overviewing the old Mansions in New Julfa)
5. <http://www.maskansazancz.ir/Default.aspx?tabid=98> (Priest House)
6. <http://www.maskansazancz.ir/Default.aspx?tabid=98> (Life came back to the mansion of Stapanian)

Հավելված

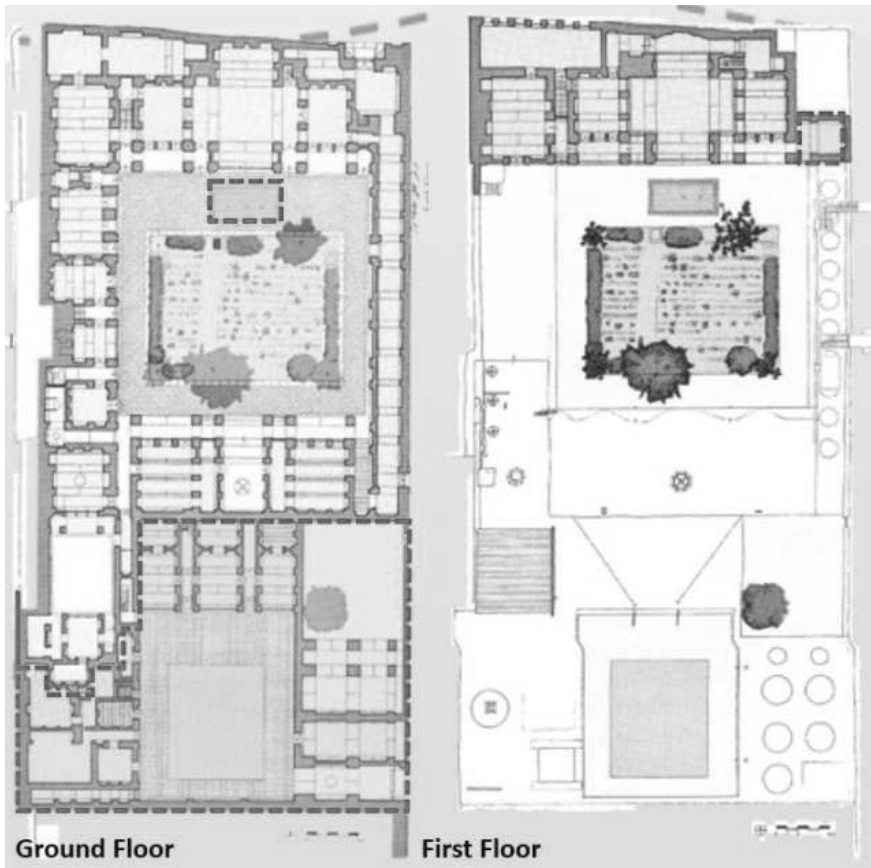

Before

After

Նկար 1. Մարթա Փիթերսի առանձնատան գլխավոր ճակատը փոփոխությունների է ենթարկվել վերականգնման ժամանակ

Նկար 2. Դավթի առանձնատան պլանները: Զրավագանը և միայն կանանց համար նախատեսված հատուկ մասը, մայթի վրայի սենյակն ավելացվել է Քաջարիս ժամանակաշրջանում

Before

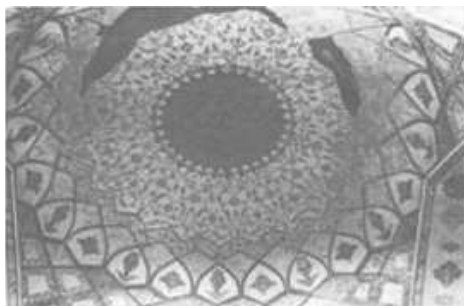

After

Նկար 3. Սուրբիասի առանձնատան «Թոնգ բորի» մասը /պատի մեջ սափորների տեղը/ վերացվել է

Նկար 4. Ստեփանյանի առանձնատան պլանը: Գլխավոր սրահի մուտք ունենալու համար ավելացվել են չորս բացվածքներ, բայց սկզբնական տեսքը կորսվել է ու հնարավոր չէ հասկանալ, թե նախկինում ինչ է եղել: Արևելյան մասն ավելացվել է շենքին Քաջարիս ժամանակաշրջանում

Before

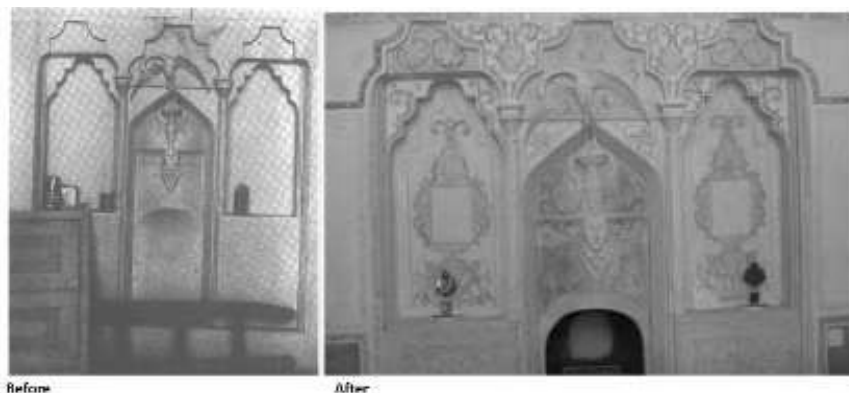

After

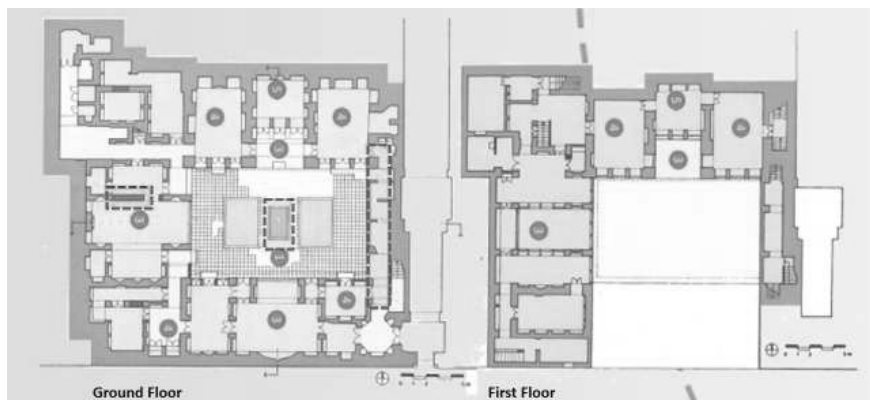
Նկար 5. Փոխվել են Պետրոս Վոլիջանիի առանձնատան գմբեթը և գլխավոր սրահը, որոնք քանդվել են ու վերակառուցվել

Նկար 6. Խաչիկի տան գլխավոր ճակատը, այս լուսանկարի վրա երևում է մուտքի սյուների կեսը

Նկար 7. Լրացուցիչ փոփոխություններ են իրականացվել «Օջախի» վերականգնման ժամանակ

Նկար 8. Զավոյանի առանձնատան պլանները: Գլխավոր սրահի սկզբնական ձևը խաչի տեսք ուներ, բայց վաղ ժամանակներում պատ է ավելացվել, որը խաթարել է նրա ձևը: Փոքրիկ պարտեզը, որը գտնվում էր բակի կենտրոնում, փոխարինվել է ջրավազանով: Բակ տանող միջանցքը բաժանվել է մի քանի մասի

Before

After

Նկար .9 Զավոյանի առանձնատան բակում ջրավազան է ավելացվել:
Պատերը ծածկվել են կարմիր կավով

Before

After

Նկար.10 Գարեգին Հանայանի առանձնատանը մաս է ավելացվել

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը Իսֆահանի Զուլայի հին առանձնատների մասին է: Դրանց մի մասը կորցրել է իր սկզբնական ուրվագիծն ու ծավալը: Այս ուսումնասիրության մեջ ախտաբանական մոտեցմամբ փորձել ենք դասակարգել այդ վնասվածքները՝ բաժանելով դրանք չորս խմբի ու յուրաքանչյուրի համար դարեր անցած ներկայիս առանձնատների երկու օրինակ ենք ներկայացրել: Վերջում փորձել ենք մի մոդել առաջարկել, որը կօգնի գնահատել այս յուրահատուկ կիսավեր կամ կիսաքանդ շենքերի սկզբնական ծավալը:

Բանալի բառեր – հայկական առանձնատներ, Նոր Զուլա:

ПОЗДНЕЙШИЕ АРХИТЕКТУРНЫЕ ДОПОЛНЕНИЯ В СИСТЕМЕ АРМЯНСКИХ ОСОБНЯКОВ НОВОЙ ДЖУЛЬФЫ

АРМАН ЛУКАС

В ходе истории ряд армянских особняков Новой Джульфы были по разным причинам разрушены или повреждены и, соответственно, ремонтировались, консервировались или восстанавливались. В статье эти повреждения были изучены и классифицированы. Фактически были произведены изменения их оригинальных, изначальных композиций.

Ключевые слова – армянские особняки, Новая Джульфа.

THE INCORPORATION OF ADDITIONAL ARCHITECTURAL ELEMENTS IN THE NEW JULFA MANSION SYSTEM

ARMAN LUCAS

This article considers the ancient mansions of New Julfa. Considerable portions of these mansions have lost their initial contours and magnitude. In these article, these damaged mansions are investigated with precision and categorized into four groups. Two examples of ancient mansions having stood the test of time are presented for each group. At the end a model that would help to determine the initial proportions of these unique half-ruined half destructed mansions is suggested.

Key words – Armenian mansions, New Julfa.